

การสื่อสารพิธีกรรมล้านนาเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพ

Lanna ritual on Communication for Health Promotion

สามารถ ใจเตี้ย

Samart Jaitae

บทคัดย่อ

พิธีกรรมล้านนาเป็นพลังอำนาจในวิถีชีวิตบุคคลอันเป็นตัวขับเคลื่อนและกลไกที่ก่อให้เกิดกระบวนการสื่อสารชุมชนผ่านพิธีกรรมและสัญลักษณ์นิยมอันเป็นผลมาจากการประสบการณ์ตรงและทางอ้อมจากการมีส่วนร่วมปฏิบัติในฐานะสมาชิกของครอบครัว การปฏิบัติเกี่ยวกับพิธีกรรมล้านนายังมีวัตถุประสงค์เพื่อการต่อรองให้หายจากความเจ็บป่วย และเป็นการสะท้อนทางเลือกในการสร้างเสริมสุขภาพจิตของผู้คนภายใต้กฎเกณฑ์ชุมชน ความเชื่อ และทรัพยากรในท้องถิ่น รวมถึงเป็นกิจกรรมในการเสริมพลังอำนาจด้านจิตใจในการอยู่ร่วมกันในสังคม

คำสำคัญ : พิธีกรรมล้านนา / การสื่อสารชุมชน / การสร้างเสริมสุขภาพจิต

Abstract

Lanna rituals are the power of the personal lifestyle. They are driven mechanism of the rituals and symbolisms communication process which occurred by direct and indirect participating experience as a member of the family. Lanna rituals activities are also aimed to bargaining for illness that reflecting on the options for mental health promotion of people under community rules, local beliefs and resources. It is an activity to empowering the mind to coexistence in society.

Keyword : lanna ritual / communication / mental health promotion

บทนำ

พิธีกรรมเป็นรูปแบบของการสื่อสารชุมชนลักษณะหนึ่งในการประกอบพิธีกรรมแต่ละรูปแบบจะมีมิติของการสื่อสารประกอบอยู่ด้วยเสมอทั้งผู้ประกอบพิธีกรรมซึ่งเป็นผู้ส่งสาร (Sender) ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมและเทพยดาทั้งหลายเป็นผู้รับสาร (Receiver) ส่วนสื่อและช่องทางการสื่อสาร เช่น เวลาการประกอบพิธีกรรม สถานที่ประกอบพิธีกรรม เครื่องสังเวย ฉากประกอบพิธี (Channel) และเนื้อหาสาระจะเป็นบทสวด การสนทนาที่เกิดขึ้น เสียงดนตรี การรำรำ (Message) ทั้งนี้การเห็นคุณค่าของความเจ็บป่วยขึ้นอยู่กับระบบความเชื่อที่สามารถกระตุ้นความกังวลเกี่ยวกับการสูญเสียและความตาย ทั้งนี้ความเชื่อเหล่านี้อาจนำไปสู่ความไม่เข้าใจในกระบวนการรักษาความเจ็บป่วยในเชิงการแพทย์แผนปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตามในสถานการณ์ปัจจุบันแนวคิดระบบการสร้างเสริมสุขภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ที่แตกต่างและหลากหลายได้สะท้อนให้เห็นถึงความรู้ความเข้าใจวิถีคิดของมนุษย์แต่ละกลุ่มที่มีต่อความเจ็บป่วยในลักษณะที่ต่างกัน ทั้งนี้วิธีคิดดังกล่าวจะสัมพันธ์กับประสบการณ์และบริบทแวดล้อมทั้งด้านภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม และประวัติศาสตร์ของสังคมนั้น เช่นเดียวกับพิธีกรรมล้านนาที่ก่อเกิดร่วมกับกับวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่ภาคเหนือจึงนับเป็นภูมิปัญญาที่มีการปฏิบัติ สื่อสารและปรับตัวจนมีลักษณะเฉพาะของแต่ละชุมชนและเป็นผลิตผล

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศูนย์ความเป็นเลิศด้านนวัตกรรมสาธารณสุขศาสตร์และสิ่งแวดล้อมชุมชน คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

จากการสังเกต ทดลองใช้ กลั่นกรอง สังสมจนกลายเป็นองค์ความรู้ที่สืบทอดจากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง โดยอาจกล่าวได้ว่าการดำเนินการกิจกรรมในพิธีกรรมแต่ละรูปแบบต่างก็มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันกับลักษณะทางวัฒนธรรมและการจัดระเบียบทางสังคมที่เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมและดำรงอยู่ในทุก ๆ สังคมเรื่อยมา สำหรับสังคมไทยการสร้างเสริมสุขภาพตั้งแต่อดีตอยู่บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมซึ่งประกอบด้วยวิถีคิดและความเชื่อ จึงส่งผลให้สังคมไทยในแต่ละภูมิภาคจึงมีระบบการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านที่มีความหลากหลายแตกต่างกันไปในแต่ละสังคมและแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งยังคงมีบทบาทอยู่มากโดยเฉพาะในสังคมชนบทที่เชื่อมโยงเป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์เชื่อมโยงและพึ่งพิงอาศัยกันระหว่างมนุษย์ สัตว์ พืชและธรรมชาติในระบบนิเวศเดียวกัน (David, 2010: 185)

ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์นั้นยังไม่ก้าวข้ามการตีความของการแพทย์แผนใหม่ให้พ้นจากข้อกล่าวหาที่ว่าระบบการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์มีความเชื่อที่สืบทอดกันมาอย่างงมงาย เป็นความเชื่อผิด ๆ ขาดความเป็นวิทยาศาสตร์ไม่สามารถพิสูจน์และอธิบายได้ตามหลักเหตุผลทางวิทยาศาสตร์โดยเฉพาะความเชื่อสิ่งเหนือธรรมชาติ (ผี) ที่ยังมีการปฏิบัติอย่างแพร่หลายและมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตและการดูแลสุขภาพ รวมถึงความศรัทธาในวัตถุที่เชื่อว่าสามารถป้องกันภัยอันตรายที่ก่อให้เกิดความเจ็บป่วยได้ เช่น ยันต์ในรูปแบบต่าง ๆ (การสัก ผ้ายันต์ ตรีศูร) ทั้งนี้ประชาชนเมื่อเริ่มเจ็บป่วยจะพึ่งพาภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นอันดับแรกและจะให้หมอเมืองหรือญาติผู้ใหญ่เป็นคนทำพิธีต่อเมื่ออาการเริ่มรุนแรงมากขึ้นจะเข้ารับการรักษาในสถานบริการสุขภาพ (สามารถ ใจเตี้ย, 2555: 13) ซึ่งขัดแย้งกับทัศนะของการแพทย์แผนปัจจุบันที่มีมุมมองว่าระบบการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านเป็นเพียง “ระบบความเชื่อ” ไม่มีมูลฐานของเหตุผลที่พิสูจน์ได้ตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ และมองข้ามการทำความเข้าใจในวิถีคิดเกี่ยวกับสาเหตุของการเกิดโรคและระบบการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านในวัฒนธรรมต่าง ๆ ไปอย่างน่าเสียดาย (วิเชียรไทยเจริญ, 2547: 47) นอกจากนี้การใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพยังไม่ได้รับความสนใจจากคนรุ่นใหม่และประชาชนที่มีการศึกษา ทำให้ความรู้ เจตคติและการปฏิบัติเกี่ยวกับการดูแลและรักษาความเจ็บป่วยโดยใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน การใช้มีเฉพาะกลุ่มคนบางท้องถิ่นที่การบริการสุขภาพแผนใหม่ยัง

เข้าไปไม่ถึง รวมถึงการแพร่หลายของวาทกรรมการแพทย์สมัยใหม่ที่เน้นในเรื่องความถูกต้องของระบบการแพทย์สมัยใหม่ในลักษณะอำนาจเชิงเดี่ยว ถึงแม้จะมีการปฏิบัติและสืบทอดจากรุ่นพ่อแม่สู่รุ่นลูก หลาน ซึ่งการถ่ายทอดความรู้ดังกล่าวเป็นการถ่ายทอดผ่านความสัมพันธ์ทางเครือญาติ

ความเชื่อกับการเสริมสร้างสุขภาพ

มิติสุขภาพจิตมีความเกี่ยวข้องต่อบัจจัยเรื่องความเชื่อและการรับรู้ในการอธิบาย คาดคะเนต่อการเกิดพฤติกรรม การป้องกันโรคหรือระดับความรุนแรงของการเกิดโรคและผลกระทบต่อบุคคล จึงต้องนำวิธีการศึกษาเชิงโครงสร้างเกี่ยวกับคติชนที่เกี่ยวข้องในวิถีชีวิต เช่น ความเชื่อในคำสอนสั่งของศาสนา ข้อห้ามปฏิบัติ (Taboos) นิยายปรัมปรา (Myths) ที่มนุษย์ได้รับการบ่มเพาะจากขบวนการขัดเกลาทางสังคมมาร่วมอธิบายด้วย ภูมิปัญญาไทยด้านสุขภาพยังเป็นองค์ความรู้ที่สอดคล้องกับบริบท วัฒนธรรม และเป็นองค์ความรู้ที่ผ่านการพัฒนามาเป็นลำดับ จึงเป็นองค์ความรู้ที่เอื้อเกื้อหนุนต่อการนำไปประยุกต์ใช้ในการดูแลสุขภาพที่ยั่งยืน อุทัยวรรณ พงษ์บริบูรณ์ (2557: 261) กล่าวว่า ความเชื่อพื้นฐานของภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านไทย ประกอบด้วย

1. ความเชื่อในสิ่งที่เหนือธรรมชาติที่เป็นสาเหตุของการป่วย ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผีซึ่งมีทั้งผีดีและผีร้ายที่เป็นสาเหตุของการเจ็บป่วย ความเชื่อเรื่องขวัญ หากขวัญออกจากตัวจะทำให้ผู้นั้นเจ็บป่วยหรือถึงแก่ชีวิต ความเชื่อเรื่องฤกษ์และโชคละชะตาที่ทำให้คนนั้นมีเคราะห์หรือเจ็บป่วยได้ และความเชื่อเรื่องกรรมในพุทธศาสนาที่ทำให้คนเจ็บป่วยหรือถึงแก่ชีวิตในลักษณะต่าง ๆ กัน

2. ความเชื่อตามหลักพุทธศาสนา พุทธศาสนาเป็นกรอบความเชื่อพื้นฐานที่ใช้อธิบายเกี่ยวกับชีวิตและความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับโลกนี้ โลกอื่น และจักรวาล ซึ่งเป็นองค์ความรู้ในการทำความเข้าใจกับร่างกาย การดูแลสุขภาพและการรักษาโรค นอกจากนี้พุทธศาสนายังเป็นแหล่งสะสมและถ่ายทอดความรู้ทางการแพทย์ เป็นสถานที่ให้การรักษาโรคมามากตั้งแต่อดีต

ความเชื่อจึงเป็นการยอมรับคำอธิบายเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์หนึ่ง ๆ ที่บุคคลได้จากการรับรู้และเรียนรู้ร่วมกันในสังคม และถ่ายทอดสืบทอดกันมาจนตกผลึกเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมของสังคมนั้น โดยอาจมีเหตุผลหรือไม่มีเหตุผลมาสนับสนุนก็ได้ อย่างไรก็ตามความเชื่อสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามวิวัฒนาการและการพัฒนาการของ

สังคม พัชรา ก้อยชูสกุล (2543: 76) กล่าวว่า ความเชื่อดั้งเดิมของชาวล้านนาที่สัมพันธ์ต่อกันมาช้านาน ประกอบกับความเชื่อลัทธิพราหมณ์และพุทธศาสนาที่กล่าวถึงการกำเนิดโลกและการเวียนว่ายตายเกิดของมนุษย์ กลายเป็นพื้นฐานแนวความคิดที่สำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะองค์ความรู้ในการป้องกันดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้านล้านนาหรือภูมิปัญญาหมอมือเมือง ทั้งนี้ด้วยความเป็นปราชญ์ชาวบ้านของหมอมือเมืองจึงสามารถอธิบายวิถีการดำเนินชีวิตด้านสุขภาพของชาวล้านนาได้ โดยเริ่มตั้งแต่การจุดธูปมาเกิดเป็นมนุษย์ว่าจิตจะเป็นตัวกำหนดคุณลักษณะความแตกต่างของมนุษย์แต่ละคน ซึ่งมีกรรมเป็นตัวกำกับมาด้วยเสมอ กิตติ ลิ้มยาม (2554) กล่าวว่าแพทย์พื้นบ้านล้านนาหรือหมอมือเมืองเชื่อว่าร่างกายของสิ่งมีชีวิตประกอบด้วยธาตุ 5 อย่าง คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศธาตุหรือธาตุพระเจ้าโดยมีรายละเอียด ดังนี้

ธาตุดิน เป็นส่วนที่ได้รับมาจากบิดา หมายถึง องค์ประกอบที่เป็นโครงสร้างมีคุณสมบัติเป็นของแข็ง คงตัวเป็นองค์ประกอบที่ทำให้ทั้งระบบคงรูปร่างอยู่ได้

ธาตุน้ำ เป็นส่วนที่ได้รับจากมารดา หมายถึง องค์ประกอบที่เป็นของเหลว มีคุณสมบัติซึมซาบได้ ทำให้อ่อนตัวเป็นตัวกลางที่ทำให้สิ่งต่าง ๆ ไหลเวียนไป

ธาตุลม หมายถึง สิ่งที่ทำให้เกิดการไหลเวียนหรือเคลื่อนที่ของสิ่งที่อยู่ในร่างกาย เช่น การไหลเวียนของเลือด เป็นต้น และยังทำให้อวัยวะต่าง ๆ สามารถขับเคลื่อนทำงานได้โดยมีบทบาทสำคัญในการทำให้ชีวิตมนุษย์สามารถดำรงอยู่ได้

ธาตุไฟ หมายถึง ความอบอุ่นหรือความร้อนที่อยู่ในร่างกายระดับหนึ่ง ส่วนหนึ่งได้รับจากมารดา ต่อมาเมื่อทารกกินอาหารได้ก็ได้จากอาหารด้วย เป็นธาตุที่เพิ่มเติมเข้าไปในส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย และทำให้ร่างกายเกิดความสมดุลและทำงานได้เพื่อก่อให้เกิดพลังแห่งชีวิต

คนเมือง (ชาวล้านนา) ยังเชื่อว่าที่เป็นรูปร่างอย่างที่มีมองเห็นกันได้เนื่องจากในร่างกายมนุษย์ยังประกอบไปด้วย “ธาตุพระเจ้าหรืออากาศธาตุ” ซึ่งหมายถึง ช่องว่างภายใน (กลวง) ร่างกายของมนุษย์ที่เชื่อมต่อกับทวารทั้ง 10 ประกอบด้วย หู 2 ตา 2 จมูก 1 ปาก 1 ทวารหนัก 1 ทวารเบา 1 แต่สำหรับผู้หญิงเพิ่มช่องคลอดอีกหนึ่งจึงรวมเป็น 10 ที่ชาวล้านนาเรียกธาตุนี้ว่าธาตุพระเจ้า เนื่องจากคำสอนทางพุทธศาสนาที่กล่าวถึง “อานาปานสติ” ซึ่งเป็นธรรมะที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ โดยสังเกตลมหายใจเข้า-ออกจนมีสติและก่อให้เกิดปัญญา กอปรกับถ้าไม่มีช่องว่างเหล่านี้

ธาตุลมก็จะไม่สามารถเข้าสู่ร่างกายได้ ดังนั้น **ธาตุอากาศ** (อากาศธาตุ) จึงถือว่าเป็นสิ่งสูงสุดของความเป็นมนุษย์หรือการมีชีวิตอยู่หรือการมีชีวิตอยู่หรือการมีลมหายใจ ถ้าองค์ประกอบทั้งหมดนี้ครบถ้วนก็จะทำให้มนุษย์เรามีชีวิตสมบูรณ์ มีความสุข มีสุขภาพดี แต่ถ้าสิ่งเหล่านี้ไม่สมบูรณ์ก็จะเป็นสาเหตุทำให้เกิดโรคหรือความไม่สบายได้

มีหมอมือเมืองบางส่วนที่ให้ความสำคัญกับ “ธาตุกำเนิด” ซึ่งหมายถึง ธาตุเด่นที่ติดตัวบุคคลนั้นมาแต่กำเนิดขึ้นอยู่กัวัน - เวลาที่คลอดออกมาจากครรภ์มารดาและเป็นไปตามกรรมเวรหรือตามจักรราศี ทำให้ธาตุกำเนิดของแต่ละคนไม่เหมือนกัน อาจจะมีธาตุใดธาตุหนึ่งมากกว่าหรือน้อยกว่าธาตุอื่นก็ส่งผลถึงการปฏิบัติตัวหรือวิธีการปฏิบัติในการดูแลสุขภาพไม่เหมือนกัน ความสัมพันธ์ภายในตัวตนของมนุษย์ระหว่างธาตุทั้ง 5 กับขวัญและจิต ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างจิตหรือขวัญกับธาตุ ธาตุกับธาตุ และสาเหตุของการเกิดโรคที่มีความสัมพันธ์ภายนอกตัวตนที่เกี่ยวข้องระหว่างตัวตนหรืออัตตากับคนอื่น อัตตากับธรรมชาติแวดล้อมทั้งพืชและสัตว์ หรือแม้กระทั่งสิ่งที่ไม่เห็นไปก่อนนั้น คือ ผีและจิตวิญญาณ อีกทั้งอัตตากับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งทั้งหมดนี้ถือว่าเป็นกรรมประเภทหนึ่ง แต่ยังมีกรรมอีกประเภทหนึ่งที่เป็นผลรวมของกรรมที่มีมาแต่กำเนิดประกอบด้วย กุศลกรรมหรือกรรมดี อกุศลกรรมหรือกรรมชั่ว และอพยาคตากรรมหรือกรรมที่เป็นกลางไม่มีดี-ไม่มีชั่ว กล่าวคือ ผลรวมของการกระทำหรือความสัมพันธ์ระหว่างจิต / ขวัญกับองค์ / รูป /ธาตุ เมื่อรวมตัวกันเป็นคนแล้วจะมีความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยมีกรรมเป็นตัวกำหนดทั้งสิ้น กรรมจะติดไปกับจิตถึงแม้ร่างกายสลายจิตวิญญาณก็จะล่องลอยไปเพื่อที่จะหาเรือนร่างใหม่หรือเมื่อสิ้นชีพ ธาตุกับขวัญจะหายไปแต่สิ่งที่ยังคงเหลืออยู่ก็คือ จิตกับกรรม ภูมิปัญญาการดูแล รักษาสุขภาพของภาคเหนือจึงมีความเชื่อเกี่ยวกับชีวิตและสุขภาพของผู้คนที่เชื่อว่าชีวิตคนประกอบขึ้นด้วยองค์ประกอบพื้นฐาน 2 อย่าง คือ รูปกับนาม หรือส่วนของธาตุ กับส่วนของขวัญ ซึ่งสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เมื่อใดที่แต่ละส่วนบกพร่องหรือความสัมพันธ์ระหว่างกายกับใจไม่สมดุลก็ก่อให้เกิดความเจ็บป่วยขึ้นได้ เมื่อใดก็ตามเมื่อเจ็บป่วยผู้คนจะแสวงหากระบวนการรักษาที่เชื่อมโยงกับธรรมชาติภายใต้ข้อกำหนดของแต่ละพื้นที่ กระบวนการเหล่านี้จะส่งผลต่อการมอง “สุขภาพ” ในฐานะที่เป็นทั้งหมด (Totality) ของการมีชีวิตอยู่ของบุคคลจึงเป็น

พรรณแบบองค์รวมของเรื่องสุขภาพ (Holistic View of Health) ซึ่งมาจากการมีปฏิสัมพันธ์กันของปัจจัยทางกายภาพ ทางจิตใจอารมณ์ สังคม จิตวิญญาณ และสิ่งแวดล้อมที่ทำให้ผู้คนมีแนวทางในการดูแล รักษาสุขภาพที่เหมาะสม ดังนั้นพิธีกรรมและความเชื่อตามแบบแผนภูมิปัญญาพื้นบ้านล้านนาเป็นลักษณะพฤติกรรมต่าง ๆ ของประชาชนในพื้นที่ภาคเหนือซึ่งเป็นวิถีชีวิตการดำรงชีวิตที่มีความผูกพันอย่างแนบแน่นกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติที่วิทยาศาสตร์ยังไม่สามารถหาข้อพิสูจน์ได้ (ถนอม สุขสีทอง, 2560: 166)

รูปแบบพิธีกรรมล้านนาเพื่อการเสริมสร้างสุขภาพจิต

เมื่อเกิดสภาวะความเจ็บป่วยทางด้านร่างกายย่อมหลีกเลี่ยงไม่พ้นจากความเจ็บป่วยทางจิตใจนับตั้งแต่เมื่อทราบผลการตรวจเลือดว่าติดเชื้อจะมีความวิตกกังวลต่อสิ่งที่เกิดขึ้นกับตนเอง บางคนจะมีความคิดแยกตัวเองออกจากครอบครัวและสังคม บางคนกลัวที่จะต้องเผชิญกับการไม่ยอมรับและรังเกียจจากคนในครอบครัว เพื่อน ญาติและคนในชุมชนทำให้เกิดอาการซึมเศร้า เกิดความรู้สึกมีความมีคุณค่าในตนเองลดต่ำลง บางคนมีความคิดที่จะทำร้ายตัวเองหรือฆ่าตัวตายเพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาหรือยุติปัญหาที่เกิดขึ้น พิธีกรรมล้านนาในการดูแลด้านจิตใจจึงเป็นกระบวนการที่ทำให้กำลังใจปลอดเปลื้องหรือบรรเทาความวิตกกังวลที่สะท้อนหรือแฝงอยู่ในรูปแบบพิธีกรรมหรือสัญลักษณ์ของการรักษา บทความนี้ได้สังเคราะห์รูปแบบพิธีกรรมล้านนาเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพจิต สรุปเป็น 2 กลุ่มดังนี้

กลุ่มที่ 1 พิธีกรรมที่เกี่ยวกับผี

คำจำกัดความเกี่ยวกับผีสรุปมาจากหลายความหมายต่างมุ่งเน้นถึงวิญญาณของคนล่วงลับไปแล้วที่แลเห็นไม่ได้ในเวลาปกติหรือเป็นสิ่งที่ปกติจะมองไม่เห็น ผู้คนส่วนใหญ่เข้าใจว่ามีฤทธิ์อำนาจเหนือมนุษย์ อาจให้คุณหรือโทษ สอดคล้องกับวิถีของผู้คนในล้านนาที่ยังเกรงกลัวต่ออำนาจและความลึกลับของธรรมชาติทำให้ผู้คนในล้านนาเชื่อว่าธรรมชาติมีอำนาจประดุจเทพยดาซึ่งจะต้องมีการเซ่นสรวงบวงสรวง โดยผีเป็นตัวแทนอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ ผีในวิถีของล้านนาจึงประกอบด้วยผีร้ายและผีดี ดังเช่น

ผีฝ่ายดี ได้แก่ ผีบรรพบุรุษ ผีฟ้า (แกนหรือเทวดา) ผีเสื้อเมือง (ผีดืดเจ้าแผ่นดินหรือชนชั้นผู้ปกครองเมือง) ผีอารักษ์ ผีดำ (ผีต้นตระกูล) ผีนา (แม่ขวัญข้าวหรือแม่โพสพ) ผีดิน (แม่ธรณี) ผีขุนน้ำ (แม่คงคา) ผีเหมืองฝาย

ผีเจ้าดำ ผีเจ้าเขา เป็นต้น

ผีฝ่ายร้าย ได้แก่ ผีตายโหง ผีกะ (ปอบ) ผีพราย ผีป่า (นางไม้) ผีกระสือ ผีโป่ง ผีกองกอย (กองกอย) ผีย่า เป็นต้น

ผีประจำภาชนะ ได้แก่ ผีนางโด่ง ผีหม้อหนึ่ง เป็นต้น แบ่งตามกลุ่มพิธีกรรมเป็น 3 กลุ่มย่อย ดังนี้

1. กลุ่มเสี่ยงทาย ดังเช่น

ผีหม้อหนึ่ง ผีปากวัก ตั้งไข่ (ปักปัก) เสี่ยงรูป (ตั้งขันตั้งแล้วกำรูปหว่านลงไปบนพื้นแล้วนับดูว่าเป็นเลขคู่หรือเลขคี่) เบี้ยหยาย - เบี้ยคว่ำ จับสลากข้าว (ข่มข้าวเปลือกขึ้นมาแล้วสาดลงไปบนพื้นและนับเม็ดข้าวดูว่าได้เลขคู่หรือเลขคี่) การลงผีหม้อหนึ่ง จะใช้ขันตั้งเพียง 24 บาท ดอกไม้ รูปเทียนอีก 24 ชุดใส่ลงไปในกระดิ่งซึ่งบรรจุข้าวสาร หลังจากที่ถูกนำพิธีได้จุดรูปเทียนเพื่อเรียกวิญญาณของปู่ย่า ตายาย ซึ่งเป็นผีที่จะต้องเข้ามาสิงในหม้อหนึ่งแล้ว ชาวบ้านที่เข้าร่วมพิธีก็จะถามไถ่ถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น สาเหตุที่ตนเองมีอาการเจ็บไข้ได้ป่วยเนื่องจากอะไร หลังจากนั้นปู่ย่าตายายก็จะตอบโดยการใช้นิ้วหม้อหนึ่งขีดเขียนลงไปบนกระดิ่งซึ่งมีข้าวสารเป็นรูปต่าง ๆ เมื่อชาวบ้านทราบถึงสาเหตุแล้วก็จะกลับไปแก้ไขตามที่ผีหม้อหนึ่งบอกไว้สำหรับการแก้ไขนั้นผู้นำพิธีจะให้สัมป่อยเอาไปแช่น้ำให้คนป่วยอาบ บางคนเมื่อแก้ไขแล้วอาการป่วยดีขึ้นก็จะกลับมาตอบแทน

ภาพที่ 1 ผีหม้อหนึ่ง

ที่มา: <https://www.thairath.co.th/content/574196>

ในช่วงเข้าพรรษาจะไม่นิยมนลงผีหม้อหนึ่ง ทั้งนี้ชาวล้านนาเชื่อว่าผีหม้อหนึ่งมีอยู่ทุกบ้านในอดีตก่อนจะเดินทางไกลหรือไปหาของป่าผู้ที่จะเดินทางหรือไปหาของป่าจะนำข้าวตอกดอกไม้บอกล่าวแก่ผีหม้อหนึ่งที่สามเส้าของเตาหรือบางคนก็จะเอามือป้ายเศษเขม่าสีดำที่ติดอยู่ก้นหม้อมาแตะหน้าผาเป็นจุดสีดำ

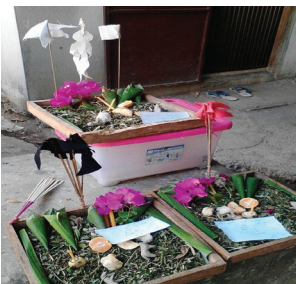
การนั่งทางใน ทรงเจ้า นั่งผ้า (พ้อหมอนนำเสื้อผ้าของผู้ป่วยไปนั่งทางในดู) เพื่อตรวจหาสาเหตุการเจ็บป่วยรวมทั้ง

ชี้แนะแนวทางแก้ไขต่าง ๆ เช่น ผู้ป่วยไปปลอบหลู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ไหนมาแล้วจะต้องดำเนินการแก้เคล็ดดังกล่าวด้วยวิธีอะไร บ้าง เช่น ให้ไปสงเคราะห์ สังกั๊ว เช่นไหว้บูชา รดน้ำมนต์ จากร่างทรง เป็นต้น

2. กลุ่มบำบัดเป่าสิ่งอันตราย ดังเช่น

การสงเคราะห์ ส่งแทน ส่งต่อง ส่งชน เป็นพิธีกรรม ในการเช่นสังเวกแก่ผีตามภูมิปัญญาพื้นบ้านล้านนา เป็นการแสดงออกถึงความพยายามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น กับบุคคลโดยการประนีประนอมกับอำนาจเหนือธรรมชาติ เมื่อพบว่าเจ้าชะตาประสบชะตากรรมที่ไม่อาจแก้ไขได้โดยการรักษาพยาบาลตามปกติได้ จะมีความเชื่อว่าเจ้าชะตา นั้นอาจถูกผีแค้นหรืออำนาจอื่นถือโอกาสกระทำร้ายในขณะที่ เจ้าชะตาดวงกำลังเข้ามาอุป ซึ่งถือว่าต้องใช้การส่งหรือ การสังเวกแก่เทพหรือผีนั้นโดยตรงเพื่อที่เจ้าชะตานั้นจะได้ พ้นจากชะตากรรมนั้น

การประกอบพิธีสงเคราะห์ ผู้ป่วยต้องเตรียมขึ้น ตั้งหรือขันครู ทั้งนี้พิธีกรรมการสงเคราะห์จะปฏิบัติเมื่อ อาการเจ็บป่วยทรุดหนักและไม่รู้ว่าจะรักษาหายหรือไม่ ผู้ประกอบพิธีกรรมต้องมีอาคมแกร่งกล้าเพื่อป้องกันไม่ให้ เเคราะห์เข้าตนเอง โดยทั่วไปแล้วจะเป็นผู้ที่เคยบวชเป็นพระ มาก่อน (หนาน) นอกจากนี้การประกอบพิธีสงเคราะห์ นั้นจะเป็นไปด้วยความสมัครใจของผู้เข้ารับการประกอบ พิธีกรรมโดยผู้เข้ารับการประกอบพิธีกรรมสงเคราะห์พร้อม ที่จะให้ผู้ประกอบพิธีทำพิธีต่าง ๆ ให้ตนเองและบุคคลใน ครอบครัวพ้นจากเคราะห์กรรม โดยพิธีกรรมนี้ทำขึ้นเพื่อให้ ผู้เข้ารับการประกอบพิธีกรรมเกิดความมั่นใจ มีกำลังใจ ที่จะดำเนินชีวิตประจำวัน สำหรับผู้ที่เจ็บป่วยนั้นเมื่อเข้า พิธีกรรมสงเคราะห์แล้วจะทำให้จิตใจสบาย ร่างกายแข็งแรง ขึ้น และก่อให้เกิดความมั่นใจว่าตนเองจะไม่ถูกทอดทิ้ง

ภาพที่ 2 สะตวง (กระทรง) ในพิธีสงเคราะห์

ที่มา: ภาพถ่ายโดยผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สามารถ ใจดี

3. กลุ่มสร้างความร่มเย็น ดังเช่น

ผีปู่ ย่า เชื่อว่าเป็นผีบรรพบุรุษที่คุ้มครองญาติ ๆ ที่

นับถือต่อกันมาโดยมีเครื่องสักการะ คือ สวย (กรวย) ดอกไม้ จำนวนสวยขึ้นอยู่กับแต่ละตระกูลจะกำหนดแต่ ที่บอกต่อกันมา มักจะถือเอาจำนวนเงินค่าผีมา กำหนด เช่น ตระกูลนี้มีค่าผี 32 แถบ เขาก็จะกำหนดสวยดอก จำนวน 32 อัน เป็นต้น หรือบางท้องถิ่นอาจแตกต่างกัน ไปบ้างขึ้นอยู่กับแต่ละพื้นที่ นอกจากสวยดอกไม้ยังมีรูป เทียน ต้นดอก ต้นเทียน หมากพลู เครื่องประดับตกแต่ง ตามแต่ผู้คนจะกำหนดกัน ซึ่งการกำหนดที่อยู่ของผีปู่ย่า จะต้อง มี 2 แห่ง คือ หิ้งผีปู่ย่าในห้องนอนหลวง (ใหญ่) ซึ่งเป็นห้องนอนของญาติผู้ใหญ่ นอกจากนี้จะต้องทำหอ ผีปู่ย่าไว้ในรั้วบ้านอีกแห่งหนึ่งเพื่อเป็นสถานที่ให้บรรดา ญาติที่มาร่วมเลี้ยงผีได้มาสักการบูชาพร้อมกัน เครื่อง เช่นบูชาส่วนมากจะเป็นอาหารทั่วไปในชีวิตประจำวัน ที่ใช้รับประทานกันในบ้านเรือนหรือในห้องกินนั้นไม่ว่าจะ เป็นฮังเล แกงแค น้ำพริกอ่อง หรือบางบ้านอาจมีหัวหมู ไก่ ก็ขึ้นอยู่กับข้อกำหนด และฐานะของเจ้าของบ้าน เมื่อ ถึงเวลาผู้เป็นใหญ่หรืออาวุโสจะกล่าวคำบูชา พร้อมกับ ญาติที่มาร่วมก็พนมมือไหว้สาอริษฐาน เสร็จแล้วก็ถอย ออกมารองจนกว่ารูป เทียนจนหมดเล่มถือว่าผีปู่ย่าได้รับ รู้และรับเครื่องบูชาเสร็จ ลูกหลานก็จะถอยเอาเครื่องบูชา ข้าวปลาอาหารออกมาแบ่งปันเลี้ยงรับประทานกันในหมู่ ญาติมิตร พุดจาแลกเปลี่ยนประสพการณ์ ลูกหลานที่อยู่ ไกลได้มีโอกาสพบปะกัน

ด้านสัญลักษณ์หรือรูปเคารพของผีปู่ย่านั้นไม่มี จะมีแต่หิ้งผีเท่านั้น หิ้งผีมักอยู่ที่เสาเอกของบ้านหรืออยู่ที่ เหนือหัวนอนในห้องที่หญิงแม่เรือนหลับนอนเป็นประจำถึง วันพระใหญ่ เช่น เข้าพรรษา ออกพรรษา และสงกรานต์ ก็จะมีการกราบไหว้บูชาผีปู่ย่าสักครั้ง มีการตกแต่งภาชนะ อาหารใส่ขันข้าวเอาไปวางที่ใต้หิ้งผี จะกราบอ่อนวอนขอให้ ผีปู่ย่าปกปักรักษาดูแลลูกหลาน คำไหว้เป็นถ้อยคำธรรมดา ในภาษาพื้นเมือง นอกจากนี้เมื่อผู้ใหญ่หรืออาวุโสเสียชีวิต ลงผีปู่ย่าจะต้องมีผู้รับเอาไปเลี้ยงต่อหากในบ้านนั้นมีผู้หญิง หรือลูกสาวเจ้าของบ้านก็จะสืบทอดผีปู่ย่าต่อกันมา แต่หาก มีลูกผู้หญิงคนโตไปอยู่ต่างเรือนก็ต้องเอาหิ้งผีปู่ย่าพร้อม เครื่องสักการะที่มีอยู่ทั้งหมดที่อยู่ในเรือนใหญ่ย้ายไปไว้ใน บ้านของลูกผู้หญิงคนโตนั้น จะเห็นว่าการสืบทอดผีปู่ย่าจะ ขึ้นอยู่กับสตรีเท่านั้นหากบุตรตรีคนโตเสียชีวิตก็ต้องมอบ ให้บุตรคนรองลงมาเป็นขั้นตอน หากในครอบครัวไม่มีบุตรก็ จะต้องพิจารณาว่าเรือนใดของเครือญาติมีสตรีที่เป็นผู้อาวุโส สูงสุดก็ต้องย้ายหิ้งผีปู่ย่าไปไว้บ้านนั้นเป็นผู้ดูแล ส่วนการ บูชาก็ต้องกระทำตามประเพณีไหว้ผีปู่ย่าดั้งเดิม ส่วนหอผี

ปูย่าที่สร้างไว้ก็ต้องให้อยู่คงเดิม ขณะเดียวกันญาติที่เป็น
บริวารก็ต้องสร้างหอผีปูย่าไว้ที่บริเวณบ้านของตนเพื่อเป็น
ที่สักการบูชาเพียงแต่ไม่มีหิ้งผีปูย่าเหมือนเรือนที่เป็นเก้า
(ตัน/ปฐุม/รากเหง้า) ผีเท่านั้น ดังนั้นผีปูย่าตามความเชื่อ
ของชาวล้านนาจึงเป็นผีหรือวิญญาณของบรรพบุรุษที่ได้รับการยกย่อง นับถือว่ามีความเก่งกล้าสามารถเป็นที่เกรงขาม
แก่ญาติผีทั่วไป ผีปูย่าจะช่วยรักษาร้านเรือนและปกป้องลูก
หลาน การเลี้ยงผีปูย่าจึงเป็นประเพณีพื้นบ้านที่มีคุณค่ากับ
สังคมล้านนาพิธีกรรมหนึ่งซึ่งก่อให้เกิดการรู้จักคุ้นเคยกัน
ในหมู่ญาติมิตร (ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม, 2554)

ผีเสื้อบ้าน เสื้อบ้านตามความเชื่อของผู้คนในภาคเหนือ
เป็นดวงวิญญาณที่ทำหน้าที่ปกปักรักษาสมาชิกในหมู่บ้าน
สถิตอยู่ในเรือนล้านนาขนาดเล็กกลางหมู่บ้าน เรียกว่า หอ
เสื้อบ้าน คำว่า เสื้อบ้าน ท่านผู้รู้บางท่านอธิบายว่า เสื้อ มา
จากคำว่า เชื้อ แปลว่าบรรพบุรุษ หมายถึง ดวงวิญญาณ
ของบรรพบุรุษที่มีความดีหรือมีบุญคุณกับชาวบ้าน อาจจะเป็น
ผู้นำในการตั้งหมู่บ้านหรือคนที่มีความดีเป็นที่เคารพ
นับถือของหมู่บ้าน หรือดวงวิญญาณดวงใดดวงหนึ่งที่สถิต
อยู่บริเวณนั้นก่อนสร้างหมู่บ้านบางทีก็เรียกว่า อารักษ์
(เบญจวรรณ สุขวัฒน์ และโสภี อุณหะยา, 2559: 47)

นอกจากนี้ตามความเชื่อล้านนาเมื่อผู้คนพากันมาตั้ง
บ้านเรือนกันใหม่จะพากันตั้งศาลประจำหมู่บ้านด้านหน
(ทิศ) เหนือของหมู่บ้าน และสถานที่ไกลออกไปก็จะกำหนด
ให้เป็นป่าช้าสถานที่เผาศพหรือฌาปนกิจศพของผู้คนใน
หมู่บ้านที่เสียชีวิต เรียกกันว่า ศาลหอผีเสื้อบ้าน คำว่า
“เสื้อ” จึงเป็นเหมือนสิ่งปกคลุม หุ้มห่อ ให้ความอบอุ่นเกิด
กำลังใจแก่ผู้คนที่ทั้งหลายในหมู่บ้าน แต่หากเมื่อหมู่บ้านเจริญ
ขึ้นเป็นเมืองก็จะมีเสื้อเมืองรักษาดูแลผู้คนในเมืองเมื่อถึง
เทศกาลเลี้ยงผีเสื้อเมืองผู้คนในเมืองต่างพากันมาร่วมพิธี
เลี้ยงผีเสื้อเมืองทุก ๆ รอบปีแต่อาจมีชื่อเรียกขนานแตกต่าง
กันไป เช่น พิธีบูชาเสาอินทขิลของเมืองเชียงใหม่เป็นต้น

ความสำคัญ เสื้อบ้านมีหน้าที่และบทบาทสำคัญ คือ
เป็นผู้ปกปักรักษา ค้ำครองสมาชิกในหมู่บ้าน การประกอบ
พิธีกรรมชาวบ้านในหมู่บ้านก็จะร่วมกันนำเอาสิ่งของต่าง ๆ
ทั้งอาหารคาว หวาน ดอกไม้ รูปเทียน มารวมกันจัดทำเป็น
เครื่องสักการบูชา ผู้นำพิธีประจำหมู่บ้านก็จะกล่าวโองการ
เพื่อขอให้ผีเสื้อบ้านช่วยปกปักรักษาให้ผู้คนในหมู่บ้านให้มี
ความร่มเย็นเป็นสุขปราศจากภัยอันตรายและโรคภัยไข้เจ็บ
ปวง พิธีกรรมการเลี้ยงผีเสื้อบ้านจึงเป็นกลไกในการควบคุม
ดูแล จัดระเบียบกฎเกณฑ์ของชุมชนผีเสื้อบ้านและพิธีกรรม
นี้แฝงไว้ด้วยกลไกในการควบคุมดูแลและจัดการหมู่บ้าน

จัดระเบียบคนในชุมชนหรือเป็นเสมือนโครงสร้างหนึ่ง
ทำหน้าที่จัดระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ให้ชาว
บ้านประพฤติปฏิบัติตามกฎเกณฑ์เพื่อการดำรงชีวิตร่วม
กันในหมู่บ้าน โดยเฉพาะผู้สูงอายุจะเข้าร่วมพิธีเลี้ยงผีเสื้อ
บ้านเป็นประจำทุกปี นอกจากนี้เมื่อตนเองหรือสมาชิกใน
ครอบครัวเจ็บป่วยผู้สูงอายุจะให้ลูกหลานไปถามเมื่อหา
สาเหตุของความเจ็บป่วยนั้น (ณัฏฐ์ สุขสีทอง, 2560 :
170)

การเลี้ยงผี

การประกอบพิธีกรรมนี้เป็นการนำปัญหาสุขภาพมา
ต่อรองกับความเชื่อเรื่องผีโดยการเลี้ยงอาหารแก่ผีตามที่
ต้องการโดยมีจุดประสงค์แตกต่างกันออกไป เช่น ทำให้ผี
พอใจและจะไม่มารบกวนคนอื่น หรือเพื่อให้ผีหายโกรธ
ที่คนทำให้ผีไม่พอใจหรือคนประพฤตินิสัยที่ผิดครรลอง
ประเพณีและเพื่อให้ผีพอใจและจะให้ความคุ้มครองตลอด
จนบันดาลให้เกิดสิ่งที่ตั้งแค้น การเลี้ยงผีจะกระทำใน
กรณีรักษาพยาบาลและการเลี้ยงผีเพื่อแสดงความเคารพ
บูชาหรือความคุ้มครองป้องกันในกรณีที่เกิดการเจ็บป่วย
กระบวนการจะเริ่มต้นจากชาวบ้านจะไปถาม “เมื่อ” ซึ่ง
เป็นวิธีการเสี่ยงทายเพื่อวิเคราะห์หาสาเหตุของความไม่
สบายหรือเจ็บป่วยผ่านคนทรงเจ้าที่เชื่อว่าสามารถติดต่อกับ
เจ้าเพื่อให้เจ้ามาสิงตนเองและช่วยเหลือมนุษย์ เมื่อเจ้าลง
ประทับจะถามญาติผู้ป่วยที่มาหาว่ามีเรื่องอะไร เมื่อทราบ
เรื่องราวแล้วเจ้าจะออกไปตรวจตราดูที่บ้านของผู้ป่วย ตลอด
จนอาการผู้ป่วยว่าเป็นอย่างไร จากนั้นก็จะบอกว่าถูกผีที่นั่น
ที่นี้ทำให้เกิดความเจ็บป่วย โดยเฉพาะผีตายโหง ผีกะยักษ์
(ผีปอบ) ผีเจ้าที่ และผีเร่ร่อนไร้สังกัดอื่น ๆ (เจ้าจะเป็นผู้
บอกเอง) เมื่อทราบแล้วว่าผีที่กระทำให้เกิดความเจ็บป่วย
เป็นผีประเภทใด เจ้าจะบอกให้ญาติเตรียมของเลี้ยง ซึ่งส่วน
ใหญ่จะเป็นลาบเนื้อหมูหรือเนื้อวัวดิบ แกงอ่อม (เนื้อหมู
หรือเนื้อวัว) ไก่ต้ม 2 ตัว (โดยไก่ต้องนำไปเตรียมบริเวณ
ที่จะเลี้ยงผีตั้งแต่ การฆ่า การชำแหละ และการต้ม) น้ำ
ดื่ม 1 แก้ว เหล้าขาว 1 ขวด กรวยดอกไม้ธูปเทียน และ
เมี่ยง การเลี้ยงผีมักจะเลี้ยงในตอนพลบค่ำ (ภาษาล้านนา
เรียกว่า สะลุ่มสะลุ่ม) ทำโดยใครก็ได้ แต่ส่วนใหญ่จะให้ผู้
เฒ่าผู้แก่ในครอบครัวเป็นผู้กระทำพิธี โดยการเลี้ยงจะนำ
ของเลี้ยงไปเลี้ยงผี ณ บริเวณที่ผีสิงสถิตอยู่ (เจ้าจะเป็นผู้
บอก) เมื่อวางของเช่นไว้ที่พื้นแล้วคนเลี้ยงจะรองจนกว่าผี
จะอิม (ส่วนมากจะดูจากชั่วระยะเวลาอุปหมาถัมภ์) หลัง
จากเสร็จพิธีคนเลี้ยงจะเทน้ำและเหล้าในแก้วลงบนพื้น และ

ขอของเลี้ยงจากผีแบ่งให้คนที่ไปเลี้ยงด้วยรับประทาน ณ บริเวณที่เลี้ยง (ห้ามนำกลับบ้าน) และแบ่งบางส่วนวางบนใบตองหรือภาชนะแล้วนำไปวางบนพื้นบริเวณที่เลี้ยง (สามารถ ใจเตี้ย และสมชาย แสนวงศ์, 2558: 19)

อำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับผีมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของผู้คนในเขตภาคเหนืออย่างยิ่ง เป้าหมายของกระบวนการส่วนใหญ่เน้นการสร้างเสริมกำลังใจให้ผู้ศรัทธามีกำลังใจในการแก้ไขปัญหาที่ตนเอง ครอบครัว และชุมชนกำลังประสบ ทั้งนี้กุศโลบายได้ดำเนินผ่านสัญลักษณ์ที่มีความหลากหลายแตกต่างกันตามสภาพพื้นที่และชาติพันธุ์แต่ละแห่ง สอดคล้องกับการศึกษาของร่มธรรณ นราวาลย์ และรังสรรค์ (2558) พบว่า พิธีกรรมพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชนสบเปิง ชีให้เห็นถึงอัตลักษณ์ร่วมกันของกลุ่มชาติพันธุ์โดยผ่านความเชื่อที่แสดงออกผ่านทางพิธีกรรมทำให้เห็นว่าความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น ผีบรรพบุรุษ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำบ้าน ประจำชุมชน และพิธีกรรมทางศาสนาพุทธ เพื่อเป็นแกนยึดโยงคนในชุมชนให้เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และยังสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่และคุณค่าทางสังคมในการอธิบายถึงที่มาเหตุผลของพิธีกรรมต่าง ๆ มีบทบาทในการรักษามาตรฐานทางพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนของสังคมและท้องถิ่น และมีบทบาทในการเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของบุคคลอันเกิดจากกฎเกณฑ์ทางสังคมและทางธรรมชาติ นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าทางด้านความสามัคคีของคนในชุมชนสบเปิงที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม โดยการยอมรับและเข้าใจแนวปฏิบัติตามความเชื่อของวัฒนธรรมในชุมชนตนเอง คุณค่าด้านความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว ด้านคุณธรรมจริยธรรมของพุทธศาสนา และการศึกษาเกี่ยวกับพิธีกรรมในชุมชน

ความเชื่อเกี่ยวกับผียังสะท้อนการใช้ชีวิตของผู้คนที่เชื่อมโยงกับทรัพยากรธรรมชาติเมื่อเผชิญปัญหาใด ๆ ทางเลือกในการแก้ไขปัญหา ก็มักจะต้องพึ่งพาธรรมชาติทั้งการต่อรอง การขออภัย และการแลกเปลี่ยนผ่านสัญลักษณ์นิยมภายใต้ความเชื่อและความศรัทธาส่วนบุคคลที่เกิดจากการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ ชุมชนล้านนาให้ความสำคัญกับการปฏิบัติตามแนวทางพุทธศาสนาที่ผสมผสานความเชื่อและความศรัทธาส่งเหนือธรรมชาติที่ตนเองและชุมชนนับถือผ่านกิจกรรมการทำบุญในรูปแบบต่าง ๆ กระบวนการนี้มีอิทธิพลต่อภาวะจิตใจของชาวล้านนาโดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุที่เป็นกลุ่มคนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่มานานการสร้างเสริมสุขภาพจิตใจจึงยังคงเชื่อมโยงกับความเชื่อและความ

ศรัทธาส่งเหนือธรรมชาติที่องค์ความรู้ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ และมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น ปรากฏการณ์นี้ยังส่งผลต่อเจตคติของผู้สูงอายุที่ยังคงห่วงหาพันธุมีปัญญาเหล่านี้และพยายามเข้ามามีส่วนร่วมในการแสวงหาแนวทางการอนุรักษ์ การสืบทอดและการฟื้นฟูการประกอบพิธีกรรม

2. กลุ่มพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์

พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นความศรัทธาในสถานที่หรือวัตถุที่เชื่อว่าสามารถป้องกันภัยอันตรายที่ก่อให้เกิดความเจ็บป่วยได้ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. พิธีกรรมการเคารพ บูชาสถานที่ที่ตนเองเชื่อว่ามี ความศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรมประเภทนี้ส่วนมากจะพบเห็นได้จากพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง รูปเหมือนพระสงฆ์ที่เคารพ เลื่อมใสเป็นพระเกจิอาจารย์ รวมไปถึงศาลพระภูมิ เจ้าที่ เจดีย์อนุสาวรีย์บุคคลสำคัญ ศาลเจ้าพ่อ เจ้าแม่ ต้นไม้แปลก และสถานที่ที่เชื่อว่ามีสิ่งสถิตอยู่ ดังเช่น วัดพระพุทธรบาท สี่รอย อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ ผู้คนเชื่อว่าเป็นรอย พระบาทที่พระพุทธเจ้าสี่พระองค์ได้ทรงมาประทับ ซ้อนกัน สี่รอยบนแท่นหินใหญ่ได้แก่ รอยพระบาทของพระพุทธเจ้า กุสันธะ เป็นรอยแรกรอยใหญ่ยาว 12 ศอก รอยพระบาท ของพระพุทธเจ้าโกนาคมนะ เป็นรอยที่ 2 ยาว 9 ศอก รอยพระบาทของพระพุทธเจ้ากัสสปะ เป็นรอยที่ 3 ยาว 9 ศอก และรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าโคตะมะ (ศาสนา ปัจจุบันนี้) เป็นรอยที่ 4 รอยเล็กสุดยาว 4 ศอก โดยเชื่อว่าเมื่อครั้งสมัยพุทธกาล องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธ เจ้าในศาสนาปัจจุบันนี้ได้เสด็จจาริกประกาศธรรม และโปรดเวไนยสัตว์มาถึง ณ ที่นี้พร้อมพุทธสาวก ทรงทราบ ด้วยญาณสมาบัติว่าพระพุทธเจ้าที่ทรงตรัสรู้ในอดีตกาล 3 พระองค์ คือ พระพุทธเจ้ากุสันธะ พระพุทธเจ้าโกนาคมนะ และพระพุทธเจ้ากัสสปะ ได้ทรงประทับรอยพระบาทไว้ แล้วบนก้อนหินใหญ่บนเขาแห่งนี้และ แม้พระเจ้าศรีอริยเมตไตรยจักเสด็จมาประทับรอยพระบาทไว้ ณ ที่นี้จึงทรงเสด็จประทับรอยพระบาทลงซ้อนไว้เป็นรอยที่สี่ เพื่อให้คนทั่วไปได้ประจักษ์ว่าได้ทรงเสด็จเผยแผ่พระศาสนามาถึงที่นี่แล้ว แล้วได้ทรงมีพุทธทำนายไว้ว่าเมื่อทรงนิพพานไปแล้ว 2000 ปีแล้วจะมีคนมาพบและเป็นสถานที่ซึ่งคนทั่วไปมาสักการะบูชาสืบต่อไป

ในส่วนของชุมชนจัดให้มีประเพณีสร้างน้ำพระพุทธรบาทสี่ รอยเป็นงานประจำปี ในช่วงเดือนมีนาคม เรียกว่าประเพณี สร้างน้ำพระพุทธรบาทสี่รอยโดยจะมีการตั้งขบวนแห่ ณ วัด

หนองคายและจะมีการเดินขบวนแห่ฆ้อง กลอง เดินขึ้นไปวัด พระพุทธรูปที่ร้อย โดยเริ่มเดินตั้งแต่ตอนค่ำเวลา 20.00 นาฬิกาเป็นต้นไป จนถึงวัดพระพุทธรูปที่ร้อยเข้าในวัน เพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 แล้วก็ประกอบพิธีทำบุญตักบาตร พระภิกษุสงฆ์ สามเณร ระยะทางที่ใช้ในการแห่ขบวนขึ้นไป ยังวัดพระพุทธรูปที่ร้อยรวมทั้งหมดประมาณ 16 กิโลเมตร ในขบวนแห่จะประกอบไปด้วย ช่อธง พระพุทธรูป อัฐิครุบา ศรีวิชัย และรูปเหมือนครุบาศรีวิชัย ความเชื่อสถานที่สิ่ง เหนือธรรมชาติมีอิทธิพลต่อแรงศรัทธาภายใต้ความเชื่อที่ ผสมผสานระหว่างแนวปฏิบัติของพุทธศาสนาและความเชื่อ ตามหลักพราหมณ์ ปรากฏการณ์เหล่านี้ยังสะท้อนความ สามีคคีของผู้คนที่ก่อเกิดจากความเคารพ ความหวงแหน ภูมิปัญญา และความต้องการความสุขในการดำรงชีวิตสู่การ ปฏิบัติผ่านสัญลักษณ์นิยม (Symbolism) ที่สอดคล้อง กับฐานทรัพยากรชุมชนและวิถีการดำรงชีวิตประจำวันของ ประชาชน ในบางครั้งพิธีกรรมในบางครั้งกลายเป็นกฎเกณฑ์ ทางสังคมที่กำหนดให้มนุษย์ปฏิบัติตนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่ง ศักดิ์สิทธิ์ในที่นี้เป็นพื้นที่สาธารณะ นอกจากพิธีกรรมจะ เป็นกฎเกณฑ์ทางสังคมแล้ว พิธีกรรมยังแสดงสะท้อนถึง ค่านิยมทางสังคม ดังนั้นมนุษย์แสดงออกทางความเชื่อ ด้วยวิธีการผ่านพิธีกรรม พิธีกรรมในที่นี้จะแสดงรูปแบบที่ แตกต่างกันไปตามลักษณะของสังคม ค่านิยม ศาสนา และวิถีชีวิตของกลุ่มคนที่มีแสดงออกสืบต่อกันมา ทั้งนี้ยังมีโอกาสในการนำพิธีกรรมลักษณะนี้สู่การเป็นแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนโดยการกระจายผลประโยชน์ทางการท่องเที่ยวอย่างทั่วถึง ประชาชนสามารถจำหน่ายสินค้าหรือให้บริการนักท่องเที่ยวได้ (ธนรัตน์ รัตนพงศ์ธระ, ทรงวิทย์ เจริญกิจธรรมา และธารณี นวัสนธิ, 2560: 15)

กระบวนการดำเนินพิธีกรรมดังกล่าวข้างต้นมีอิทธิพล ต่อการดำรงชีวิตประจำวันและเป็นการสืบทอดมรดกทาง วัฒนธรรม ชาวล้านนาเชื่อว่าการมีโอกาสได้เข้าร่วมพิธีกรรม จะทำให้พ้นจากเคราะห์กรรม แคล้วคลาดจากภัยอันตราย ต่าง ๆ จิตใจสงบ ทำให้อยู่เย็นเป็นสุข หลีกเลี่ยงโรคร้ายไข้ เจ็บ ทำให้มีกำลังใจ รู้สึกสบายใจจากการได้รับเกิดการ ดูแลจากสิ่งเหนือธรรมชาติ รวมถึงก่อเกิดความสามัคคี ของคนในชุมชน

2. ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลัง เป็นความเชื่อใน สิ่งที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นโดยเชื่อว่าสิ่งเหล่านี้สามารถป้องกัน อันตรายจากการกระทำของมนุษย์และการกระทำของผี มีการศึกษาพบว่าพฤติกรรมของชาวพุทธในสังคมไทยปัจจุบัน ที่มีต่อความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลังมีอยู่เป็นจำนวนมาก

และอย่างแพร่หลาย ชาวพุทธมักนิยมพกพาเครื่องราง ของขลังติดตัวตลอดเวลา ทั้งนี้เพื่อยึดเหนี่ยวจิตใจ สร้างขวัญ กำลังใจ ทำให้รู้สึกอุ่นใจ ปลอดภัยจากภยันอันตรายรอบตัว ที่อาจจะเกิดขึ้น เพราะความเชื่อต่อเครื่องรางของขลังที่ว่า สามารถปกป้องคุ้มครองได้ และยังให้โชคลาภ โดยเฉพาะ ในด้านพาณิชย์ซึ่งสามารถสังเกตได้จากร้านค้าต่าง ๆ จะ นิยมบูชานางกวักหรือกุมารทองเพื่อทำมาค้าขายให้เจริญ รุ่งเรือง แม้กระทั่งพระสงฆ์หรือนักวิชาการเห็นว่าการเชื่อ ในเครื่องรางของขลังนั้นสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตาม กาลเวลาแต่ละยุคสมัย (โรสิตา แสงสกุล, 2551)

จากตัวอย่างพิธีกรรมดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็น ว่าการนำรูปแบบพิธีกรรมล้านนาไปใช้เพื่อการสร้างเสริม สุขภาพจิตใจยังคงมีการปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบัน องค์ประกอบของพิธีกรรมแต่ละรูปแบบได้ สะท้อนความต้องการการหลุดพ้นจากสภาพปัญหาที่ตนเอง กำลังประสบโดยเฉพาะความเจ็บป่วยด้านร่างกาย ภายใต้ ความเชื่อและความศรัทธาที่บางพื้นที่นำมาใช้เป็นกฎ กติกา ในการขัดเกลาสมาชิกชุมชนเพื่อการอาศัยอยู่ร่วมกันตาม แบบแผนการดำเนินชีวิตแบบล้านนา

การสื่อสารชุมชนผ่านพิธีกรรมล้านนา

ลักษณะการสื่อสารชุมชนถูกกำหนดภายใต้ความเชื่อที่ ว่าการเข้าร่วมพิธีกรรมจะช่วยให้เกิดความสามัคคีของผู้คน ในชุมชน ชุมชนอยู่ดีมีสุข เกิดความเป็นสิริมงคลกับตนเอง และครอบครัว ได้มีโอกาสทำบุญส่งผลให้จิตใจสงบ รวมถึง กิจกรรมที่เกิดขึ้นเป็นการสร้างโอกาสให้เกิดการพบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน แต่สิ่งสำคัญที่ต้องพิจารณาเพื่อ ให้การสื่อสารชุมชนเกิดประสิทธิผล คือ การให้คุณค่าของ สัญลักษณ์นิยม (Symbolism) ที่เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ในชุมชนโดยทั่วไป โดยเป้าหมายของการใช้สัญลักษณ์เหล่านี้ มักจะมุ่งหวังให้หายหรือบรรเทาอาการเจ็บป่วย หลุดพ้น จากสถานการณ์ที่ตนเองไม่พึงประสงค์ และตอบสนอง ต่อความต้องการสิ่งที่ตนเองประสงค์ เมื่อได้ดังที่ตนเอง ต้องการแล้วมักจะให้การตอบแทนโดยการเลี้ยวขอบคุณ ซึ่งเป็นกุศโลบายหนึ่งในการเสริมสร้างกำลังใจให้กับผู้คน ให้มีความหวังจากการช่วยเหลือของสิ่งที่ตนศรัทธา บาง ครั้งอาจจะแฝงด้วยผลประโยชน์ที่เป็นสิ่งของหรือเงินที่ผู้ ประกอบพิธีกรรมเก็บจากเครื่องเช่นสังเวทต่าง ๆ ซึ่งสิ่ง เหล่านี้เป็นความพึงพอใจของแต่ละบุคคล ทั้งนี้การสื่อสาร ชุมชนสามารถดำเนินการได้ในแต่ละชุมชน เช่น

1. การพัฒนาแหล่งการเรียนรู้

1.1 **ด้านสถานที่** ควรมีการพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ในชุมชนโดยเฉพาะวัดและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยอาจมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องบ่อยครั้งและสร้างแรงจูงใจให้คนหนุ่มสาวเข้าร่วมกิจกรรมเพิ่มขึ้นและจัดแหล่งเรียนรู้เชิงวิชาการโดยให้มีเอกสารที่เกี่ยวข้องทั้งหนังสือและงานวิจัยเพื่อให้ประชาชนและผู้สนใจใช้ค้นคว้าเพิ่มเติมทั้งนี้อาจใช้พื้นที่บางส่วนของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลในชุมชน

1.2 **ด้านตัวบุคคล** ในแต่ละชุมชนจะมีพระผู้ใหญ่หมอพื้นบ้านด้านพิธีกรรม รวมถึงผู้สูงอายุที่มีความรู้และสามารถเป็นผู้นำพิธีกรรมได้ บุคคลเหล่านี้มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการนำองค์ความรู้พิธีกรรมล้านนาสู่การปฏิบัติในชุมชน ทั้งนี้ควรมีการสนับสนุนและพัฒนาศักยภาพตัวบุคคลเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชนโดยเฉพาะการเขียนบันทึกกระบวนการประกอบพิธีกรรมแต่ละรูปแบบอันจะส่งผลต่อการสืบทอดองค์ความรู้

2. การสร้างการยอมรับของสังคม

2.1 **ด้านชุมชน** เนื่องจากวิถีชีวิตของคนในชุมชนมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ทั้งคนพื้นถิ่นดั้งเดิมและกลุ่มที่ย้ายถิ่นฐานมาจากที่อื่น รวมถึงกลุ่มชาติพันธุ์ปรากฏการณ์เหล่านี้ก่อให้เกิดความหลากหลายของความเชื่อที่แต่ละคนศรัทธาและให้ความเคารพ แต่อย่างไรก็ตามยังมีแนวปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนาที่เป็นศูนย์รวมด้านจิตใจของคนในชุมชนที่ส่งผลให้กระบวนการพิธีกรรมล้านนาที่มีพระสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการหรือใช้พื้นที่วัดเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมยังคงมีการปฏิบัติของคนในชุมชนอย่างต่อเนื่อง

2.2 **ด้านหน่วยงานในพื้นที่** หน่วยงานด้านสาธารณสุขและสังคมควรแนะนำและผสมผสานรูปแบบพิธีกรรมล้านนา ร่วมกับการบริการของหน่วยงาน รวมทั้งให้ความสำคัญกับองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้อง

3. **ความเกี่ยวเนื่องกับทรัพยากรในชุมชน** ในชุมชนจะมีทรัพยากรบุคคลทั้งคนหนุ่มสาว เด็กนักเรียน อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน และกลุ่มผู้สูงอายุที่ดำเนินกิจกรรมด้านสุขภาพอย่างต่อเนื่อง การสร้างกิจกรรมการอบรมเชิงปฏิบัติการและการนำเสนอการศึกษากรณีศึกษาในชุมชนและนอกชุมชนจะก่อให้เกิดกระบวนการเสริมองค์ความรู้และแนวทางการปฏิบัติในการใช้พิธีกรรมล้านนาที่ปรากฏผลอย่างแท้จริง

นอกจากนี้การคงอยู่ของพิธีกรรมพื้นบ้านล้านนายังต้องสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนทั้งหน่วยงานราชการ ชุมชน และประชาชนในการอนุรักษ์ พื้นฟู สืบทอด สร้าง และศึกษาวิจัยประเด็นที่เกี่ยวข้องภายใต้ทรัพยากรที่มีอยู่ในแต่ละชุมชน อำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติในชุมชนล้านนายังเป็นการสร้างกฎ กติกาชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมทางกายภาพของชุมชน โดยเฉพาะข้อห้ามที่เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรทางกายภาพ รวมถึงข้อห้ามในการดำรงชีวิตทั้งการประกอบกิจกรรมมงคลและอวมงคล การทำการเกษตร และการปลูกสร้างที่อยู่อาศัย

สรุป

พิธีกรรมล้านนาเป็นภูมิปัญญาด้านการสร้างเสริมสุขภาพจิตของชุมชนล้านนาที่สะท้อนการใช้ชีวิตของผู้คนที่เชื่อมโยงกับทรัพยากรธรรมชาติเมื่อเผชิญปัญหาใด ๆ ทางเลือกในการแก้ไขปัญหาที่มักจะต้องพึ่งพาธรรมชาติทั้งการต่อรอง การขออภัย และการแลกเปลี่ยน กระบวนการเหล่านี้เป็นการสื่อสารชุมชนผ่านสัญลักษณ์นิยมทั้งสถานที่ ตัวบุคคล และวัตถุ ภายใต้ความศรัทธาส่วนบุคคลที่เกิดจากการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ โดยมุ่งหวังให้ปัญหาที่เผชิญอยู่ได้รับการแก้ไข

เอกสารอ้างอิง

- กิตติ ลีสยาม. (2554). ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย. สืบค้นเมื่อ 11 ตุลาคม 2561, จาก <http://www.stou.ac.th/Schools/Shs/booklet/book544/thai.html>
- ณัฏฐร สุขสีทอง .(2560). ภูมิปัญญาพื้นบ้านล้านนากับการเสริมสร้างสุขภาพผู้สูงอายุ องค์การบริหารส่วนตำบลสะละวง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่. วารสารมหาวิทยาลัยคริสเตียน. 23(2): 164-173.
- ธนรัตน์ รัตนพงศ์ธระ, ทรงวิทย์ เจริญกิจฉนลาภ และธารณี นวัสนธิ. (2560). การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ชุมชนอโยธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วารสารวิชาการนวัตกรรมสื่อสารสังคม. 5(2) : 8-16.
- เบญจวรรณ สุขวัฒน์และโสภี อุ้นทะยา. (2559). เลื้อบ้าน : ใจบ้าน และวัด การต่อรองความสัมพันธ์และการสร้างตัวตนของกลุ่มชาติพันธุ์ ในภาคเหนือด้วยอำนาจศักดิ์สิทธิ์เพื่อการเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม. รมยสาร. 14(1): 43-54.
- พัชรา ก้อยชูสกุล .(2543). การสังคายนองค์ความรู้ “หมอเมือง” เพื่อการพัฒนาระบบและตำราอ้างอิงของการแพทย์พื้นบ้านล้านนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- โรสิตา แสงสกุล. (2551). อิทธิพลของเครื่องรางของขลังที่มีต่อชาวพุทธในสังคมไทยปัจจุบัน. สืบค้นเมื่อ 20 เมษายน 2561, จาก <http://www.crs.mahidol.ac.th/thai/rosita.htm>
- วิเชียร ไทยเจริญ. (2547). อัตลักษณ์และการดำรงอยู่ของแพทย์พื้นบ้านภาคใต้ กรณีศึกษาแพทย์พื้นบ้าน อำเภอพิปูน จังหวัดนครศรีธรรมราช. บทความและบทสรุปผลงานวิชาการ การประชุมวิชาการและชุมนุมการแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้านไทย การแพทย์ทางเลือกแห่งชาติ ครั้งที่ 1 วันที่ 1 - 5 กันยายน 2547 ณ ศูนย์แสดงสินค้าและการประชุมอิมแพ็คเมืองทองธานี.
- ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม.(2554). การเลี้ยงผีปู่ย่า. สืบค้นเมื่อ 19 มกราคม 2561, จาก http://www.mculture.in.th/moc_new/album/18218
- สามารถ ใจเตี้ย. (2555). การใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านล้านนาด้านจิตบำบัดของผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยเอดส์ กรณีศึกษากลุ่มเอื้ออาทรศรีวิชัย จังหวัดลำพูน, วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีภาคเหนือ. ฉบับพิเศษ. 9-15.
- สามารถ ใจเตี้ย และสมชาย แสนวงศ์. (2558). การประเมินผลบทเรียนวิทยาศาสตร์ท้องถิ่นเรื่อง พิธีกรรมพื้นบ้านล้านนาเพื่อการเสริมสร้างสุขภาพสำหรับผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยเอดส์, วารสารการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก. 13(1) : 14-22.
- อุทัยวรรณ พงษ์บริบูรณ์. (2557). การดูแลสุขภาพแบบองค์รวมด้วยภูมิปัญญาไทย. วารสารพยาบาลตำรวจ. 6(2): 250-262.
- David, R.W. (2010). *The Wisdom of Whores: Bureaucrats, Brothels and the Business of AIDS*. Retrieved May 22, 2018, from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3577168>